

Отримано: 25 серпня 2021 року

Прорецензовано: 6 вересня 2021 року

Прийнято до друку: 20 вересня 2021 року

e-mail: dmycan@ukr.net

korpaloosana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-11(79)-199-201

Корпало О. Р., Мицан Д. М. Фразеологізми з компонентом *печінка* у слов'янських мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 199–201.

УДК: 81.811.161.2

Корпало Оксана Романівна,
кандидат філологічних наук,
Прикарпатський Національний університет ім. В. Стефаника
Мицан Дарія МIRONIVNA,
кандидат філологічних наук,
Прикарпатський Національний університет ім. В. Стефаника

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ПЕЧІНКА У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

На сучасному етапі розвитку фразеології існує низка ще недостатньо досліджених проблем, зокрема вивчення фразеологічних одиниць у порівняльному аспекті. Фразеологізми відображають національну специфіку мови, її самотуність, є одним із засобів репрезентації національно-культурної ідентичності. Соматичні фразеологізми із компонентом *печінка* у слов'янських мовах складають відносно нечисленну групу. Зважаючи на приналежність досліджуваних мов до однієї групи слов'янських мов, знаходимо більше спільного, ніж відмінного, у семному складі цих фразеологізмів. Посутні відмінності притаманні лише незначній їх кількості. Зіставне дослідження соматичних фразеологізмів може бути корисним як у перекладацькій практиці, так і при укладанні словників.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, соматизм, сема, семантичне поле.

Oksana Korpalo,
PhD of Philological Sciences,
Precarpathian National University named after Wasyl Stefanyk
Daria Mytsan,
PhD of Philological Sciences,
Precarpathian National University named after Wasyl Stefanyk

COMPARATIVE – SEMANTIC CHARACTERISTICS OF PHRASEOLOGISMS WITH THE COMPONENT “LIVER”

The present article aims to examine phraseological units with the lexical component “liver” in a Slavic languages: Belarussian, Bulgarian, Croatian, Lower Lusatian language, Polish, Russian, Serbian, Slovenian, Ukrainian. Somatic phraseology is a relatively new study of phraseology. The comparative semantic analysis of somatic phraseological units from an equivalence perspective allowed to establish their common and distinctive features, which are the reflection of cultural specificity and uniqueness of each language. The analysis was based on the researches of both Ukrainian and world linguists. The source of linguistic material were phraseological dictionaries of different languages. The results of this study may be useful for translators and advanced foreign language learners. This scientific study is a small fragment of the study of comparative somatic phraseology. But even such a fragment can reflect the common and different in the worldview of speakers of different languages. At the present stage of development of phraseology, many different and insufficiently studied problems have been identified, in particular the study of phraseological units in a comparative aspect.

Key words: phraseological unit, somatism, sema, semantic field.

З огляду на те, що фразеологізми своєрідно відображають мовну картину світу кожного народу, є одним із засобів репрезентації емоцій, трансляції національно-культурної етнічної ідентичності, інтерес до їх вивчення існує постійно. На сучасному етапі розвитку фразеології визначено багато різноманітних та недостатньо досліджених проблем, зокрема вивчення фразеологічних одиниць (далі ФО) у порівняльному аспекті.

Постановка проблеми. Зацікавлення фразеологічними одиницями з соматичним компонентом пояснюється кількома причинами. По-перше, вони займають чільне місце у фразеології кожної мови, адже частини і органи тіла виконують однакові функції у житті носіїв будь-яких мов і, як наслідок, є основою для творення таких фразеологізмів; по-друге, більшість соматичних ФО мають чітку внутрішню форму, яка безпосередньо пов'язана з фізичними властивостями частин тіла і органами людини. Усе це робить соматичні фразеологізми привабливими для всебічних досліджень.

Соматичні фразеологізми у вибраних нами мовах були об'єктом дослідження багатьох лінгвістів. В українській мові це праці В. Скнара, В. Мокієнка, Л. Коломієць, у польській – Д. Філляр, А. Пайджінської, К. Шекерської, А. Тирпи. Російське мовознавство презентують розвідки Ю. Долгополова, В. Телі, М. Алефіренка, білоруське – Е. Мордкович, болгарське – С. Саїдової, хорвацьке – Б. Ковачевича, словенське – Е. Кржишнік та ін. Останнім часом з'явилися наукові розвідки, у яких порівнюються соматичні фразеологізми у двох (або кількох) слов'янських мовах, зокрема: А. Неруш досліджував ФО у чеській і українській мовах, А. Смерчко – в російській, українській і польській, Е. Міхов – у польській і болгарській, М. Горди – у польській і російській, А. Пайджінська – у польській, чеській і словацькій.

Компаративна лінгвістика передбачає виявлення факту тотожності або відмінності мовних елементів. Науковці розглядають аспекту і функційно-сміслову співвіднесеність ФО різних мов. Якщо аспектна співвіднесеність ФО передбачає зіставлення їх компонентного складу і граматичної організації, то функційно-сміслова – тотожність семного складу і додаткових конотацій у сукупному змісті і значенні порівнюваних ФО [5, с. 86].

Порівняльний аналіз соматичних фразеологізмів в етнокультурному і семантичному аспектах має на меті зрозуміти механізм їхнього творення, специфіку соматичного символу в їх складі, а отже, дає можливість простежити взаємозв'язок мови і світобачення її носіїв. Усе це визначає **актуальність** дослідження і водночас його **мету** – з'ясувати як тотожність, так і відмінність семного складу фразеологізмів із соматичним компонентом *печінка* у групі слов'янських мов.

Матеріалом дослідження послужила вибірка фразеологізмів зі словників мов, які зіставляються, а саме: білоруської, болгарської, нижньолужицької, польської, російської, сербської, словенської, української, хорватської.

Практична цінність. Зіставне дослідження соматичних фразеологізмів може бути корисним як у перекладацькій практиці, так і при укладанні перекладних словників (дво- і більше мовних), а також при вивченні іноземних мов.

Викладення основного матеріалу. Термін «соматизм» запровадив у лінгвістику Ф. Вакк, досліджуючи естонську фразеологію, яка у своєму складі містила назви частин тіла людини. [3, с.152]. На думку мовознавця, фразеологічні соматизми належить до найдавнішого пласту фразеології і широко представлені у фразеології будь-якої мови. За підрахунками Р. Вайнтрауба, фразеологізми із компонентами-соматизмами становлять близько 30 % від усіх ФО [2, с. 51-55]. Такий високий відсоток зумовлений тим, що людина переносить знання про себе на світ, який її оточує, тобто соматичний компонент служить своєрідним містком для пізнання навколишнього світу.

Лексема *печінка* не належить до частовживаних соматизмів, оскільки вона не є легкодоступним для споглядання органом, відповідно малодослідженим, не є «місцем» емоційних переживань (як серце), «віддзеркаленням» душі (як очі), «центром» розумової діяльності (як голова) і навіть не є «відповідальною за моторику» (як руки). Усе це разом вплинуло на кількість ФО з цим компонентом. Загалом проаналізовано 45 ФО у 9 мовах (див таблицю).

Поза цим у більшості народів *печінка* була визнана джерелом життєвої сили і натхнення. Згадаймо міф про Прометея, згідно з яким до прикутого до скелі титана кожного дня прилітав орел і шматував його *печінку*, що постійно відновлювалася. Власне, таке значення безконечних фізичних і моральних мук є символічним і його можна віднайти у більшості ФО досліджуваних мов.

У «Словнику української мови» подано таке тлумачення лексеми *печінка* – «1. Внутрішній орган людини та хребетних і деяких безхребетних тварин – залоза, що виробляє жовч, а також відіграє важливу роль у загальному обміні речовин організму. 2. тільки мн.: *печінки*, розм. Взагалі про внутрішні органи; *нутрощі*» [СУМ, т. VI, с. 348]. Зауважимо, що *печінка* є непарним органом, але в більшості проаналізованих ФО східнослов'янських мов уживається форма множини (пор.: укр. – *сидіти в печінках*, рос. – *сидеть в печенках*, білор. – *сядзіць у пячонках*), тобто найчастіше йдеться саме про *нутрощі* загалом.

Нами виявлено 17 ФО із компонентом *печінка* в українській мові, 12 – у польській, 6 – у російській, 4 – у білоруській, 2 – у сербській, по одному фразеологізму у болгарській, нижньолужицькій, словенській і хорватській мові (на жаль, доступні нам словники чеської і словацької мов не містять жодного фразеологізму з досліджуваним соматичним компонентом).

Мова	Лексема (разом із варіантами, вжитими у фразеологізмах)	Кількість фразеологізмів
Українська	печінка, печінки	17
Польська	Wątroba	12
Російська	печенка, печенки	6
Білоруська	пячонка, пячонкі	4
Сербська	jetra, џигерице	2
Болгарська	Дроб	1
Нижньолужицька	Jětša	1
Словенська	Jetra	1
Хорватська	Jetra	1

У фразеологізмах лексема *печінка* метафоризується, при цьому спостерігаються різні ступені її метафоризації, а саме:

1. ФО із прямою номінацією (мотивується прямим значенням слова, тобто існують прямі асоціації з фізіологічними явищами), наприклад: *посинів як печінка* (хтось дуже змерз), *тягне за печінки* (про відчуття сильного голоду);

2. ФО опосередкованої номінації (простежується високий рівень метафоризації), наприклад: *в'їстися в печінки, лізти в печінки* (набриднути, остогиднути);

3. ФО з найвищим рівнем метафоризації спостерігаємо у емоційних прокльонах на зразок: *трясця йому в печінки, мара / диявол в печінки*.

Семантичне поле ФО з лексемою *печінка* умовно можна розбити на окремі групи за значенням. Більшість із виявлених нами ФО в усіх мовах мають негативну конотацію і зафіксовані зі значенням 'злити, нервувати, дратувати когось; дошкуляти, набридати, остогиднути комусь'. Імовірно, це пов'язано з усталеною у багатьох народів думкою про те, що *печінка* є символом джерела гніву, роздратування [7, с. 250; 13, с. 135-155], адже виділяє жовч (пор. переносне значення лексеми: «Почуття ворожості, недоброчливості; злоба» [СУМ, т. II, с. 542], звідси, напр., в укр. мові – *жовчні слова*, у рос. – *желчное настроение*).

Сема 'злити, гнівати, дратувати когось, дошкуляти комусь' є спільною для всіх мов, крім болгарської. З таким значенням виявлено 26 ФО, наприклад: в українській мові – *брати за печінки, в'їстися в печінки, лізти в печінки, сидіти в печінках*; у польській – *coś pada (padło) na wątrobę; wątroba się burzy (komu)/przewraca się (do góry nogami) /rośnie; coś leży /zebrało się na wątrobie; mieć coś na wątrobie; (po)psuć komuś (sobie) wątrobę*; у російській – *достать до печенок, сидеть в печенках, лезть в печенку, брать в печенку* (зауважимо вживання розмовного варіанту *печенка* замість *печень*); у білоруській – *сядзіць у пячонках, уядацца ў пячонкі*; у нижньолужицькій – *jětša huś* зі значенням 'діяти комусь на нерви'; із цим же

значенням у сербській – *uћи* <некоме> на *цигерице* (*jetri* – латиницею); словенській – *iti komu na jetra* і в хорватській – *ići komi na jetra*.

Значення ‘невдоволення, роздратування’ може підсилюватися, тобто мати найвищий ступінь вияву, завдяки використанню у ФО слів на зразок *до живих, до самих, до самих, наприклад: допекти (добиратися) до живих печінок, дозоловати (доїсти, допікати) до самих печінок, пекти в самі печінки; рос. – почувствовать всеми печенками*. Значення ‘дуже сильно’ також мають стійкі порівняння зі словами *кричати, репетувати – як (мов, наче, ніби) на печінки*, як в поширеному українському прислів’ї *Кричить, наче на печінки* [9, с. 626].

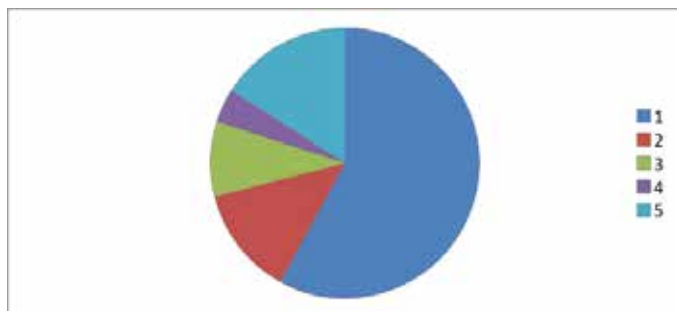
Гнів, невдоволення, роздратування цілком може вилитися в результативну дію зі значенням ‘сильно побити когось’, як-от у фраземах: *відбити печінки* (укр.), *насадити печінки* (укр.), *отбить печенки* (рос.), *адсадзіць печанцы* (білор.) Додаткове значення, а саме ‘убити когось’, є в ідіомах у сербській (<некоме> *цигерице*) та болгарській (*правя/направя на дроб-сарма*) мовах. Дослівно значення останньої ФО можна перекласти як ‘знищити, стерти когось на порошок’.

Найвищий рівень метафоризації має місце у лайливих вигуках, які вживаються як прокльони для вираження крайнього невдоволення кимось, чимось, обурення, гніву, досади з приводу чогось із різним рівнем градації. Найбільш високий ступінь невдоволення спостерігаємо в українських: *диявол йому (їм, тобі і т. ін.) в печінки; мара в печінки* (вмурувалася б, в’їлася б і т. ін.) *йому, їй; трясця йому (їй, тобі, вам, їм) в печінки* та польських: *niech to wątroba weźmie, niech go wątroba zaboli* фразеологізмах. Пом’якшений варіант незадоволення (лайл., жарт. Уживається для вираження досади, незлобивого незадоволення ким-, чим-небудь і т. ін. [9, с. 467] у ФО *матері (їх, його) у печінку*), очевидно, саме завдяки використанню слова *матері*.

На периферії семантичного поля ФО з лексемою *печінка* знаходяться фразеологізми зі значенням ‘дуже натрапитися при їзді по нерівній, вибоїстій дорозі’, на які натрапляємо лише в українській (*випрясати/випрясти печінки*) та в польській (*można sobie wytrząść wątrobę na szum*) мовах, а також *вивертати печінки* зі значенням ‘викликати безперервну і сильну блювоту’ – тільки в українській мові.

Поза наведеними групами знаходиться польська фразема *co na wątrobie, to na języku*, яка дає оцінку моральних якостей людини. У такому разі лексема *wątroba* ототожнюється з самою людиною, з тим, які внутрішні якості їй притаманні і в який спосіб вона оцінює предмети, явища, події навколишнього світу. Дещо неочікуваним є значення української ФО *щоб мені печінку роздуло* – «уживається як форма запевнення в чому-небудь: *І ви мені не вірите! Та щоб у мене язик відсох! Щоб мені печінку роздуло* (Корн.)» [9, с. 749].

Схематично семантичне поле ФО з компонентом *печінка* має такий вигляд

- 1 – сема ‘злити, нервувати когось’
- 2 – сема ‘прокльони’
- 3 – сема ‘побити’
- 4 – сема ‘спосіб їзди’
- 5 – інші значення

Оскільки досліджувані мови належать до слов’янської мовної групи, деякі фразеологізми однієї мови мають повні еквіваленти (за значенням і будовою) в інших мовах. Так, повними фразеологічними

еквівалентами є ФО *сидіти в печінках – сидеть в печенках – сядзіць у пячонках; відбити печінки – отбить печенки – адсадзіць печанцы; в’їстися в печінки – уядацца ў пячонкі* (східнослов’янські мови); *wątroba rośnie – jętsa huś* (західнослов’янські мови); *iti komu na jetra – ići komi na jetra* (південнослов’янські мови). Прикладами часткової еквівалентності можуть бути усі решта ФО, об’єднані спільним семантичним полем.

Висновки. Компаративний аналіз семантики і функціонування ФО сприяє дослідженню зв’язків між мовою, світосприйняттям і ментальністю їхніх носіїв. Соматичні фразеологізми із компонентом *печінка* у слов’янських мовах складають відносно нечисленну групу. Зважаючи на приналежність досліджуваних мов до однієї групи слов’янських мов, знаходимо більше спільного ніж відмінного у семному складі цих фразеологізмів. Поява додаткових конотацій зумовлює, однак, і присутні відмінності в незначній кількості порівнюваних ФО.

Література:

1. Большой фразеологический словарь русского языка. Москва : АСТ-Пресс Книга, 2009. 784 с.
2. Вайнтрауб Р. М. О соматических фразеологизмах в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент: Ташк. гос. пед. ин-т, 1980. С. 51–55.
3. Вакк Ф. О соматических фразеологизмах эстонского языка. *Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей*. Баку, 1968. С. 152–155.
4. Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы у двух томах. Выданне 2-ое, дапоўн і выпр. Мінск : БелЭн, 2008. 968 с.
5. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. Москва : Высшая школа, 1980. 143 с.
6. Словник української мови в 11 томах Київ : Наукова думка. 1970–1980 рр.
7. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь русского языка. Москва : Дом Славянской Книги, 2008. 959 с.
8. Фразеологичен речник на българския език. Том 1-2. Софія. 1974–1975 рр.
9. Фразеологічний словник української мови у двох книгах. Київ : Наукова думка, 1993.
10. Keber J. *Slovar slovenskih frazemov*. Lublana, 2011.
11. Matešić J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagrzeb, 1982.
12. Otašević D. *Frazeološki rječnik srpskog jezika*. Нови Сад, 2012.
13. Szpila G. *Dolnołużycka frazeologia somytyczna*. *Slavia occidentalis*. Nr 74(1). S. 135–155.
14. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa : PWN, 2009. 840 s.
15. *Wielki słownik języka polskiego*. URL: https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=9150&id_znaczenia=1079056&l=27&ind=0 [доступ 23.08.2021].